

אמנות הסיפור של עגנון

עיונו המפורט של פרופ' גרשון שקד באמנות הסיפור של ש"י עגנון נובע מן ההכרה בגדולתו של עגנון כסופר-אמן מן המדרגה העליונה ומהיותו גדול הספרות העברית של דורנו. יש אמנם המערערים על הנחה זו ומציירים את דמותו של עגנון כדמות של קלאסיקן, שגדולתו היא פרי מסורת ולא תולדה של איכות אובייקטיבית. מבחינתי, על-כל-פנים, רשימות חריפות בנוסח מאמרו של פרופ' יוסף אגסי, למשל (ר' "קשת" נט), רק הופכות את הקלאסיקן לסופר "בשר-ודם" שיש כאלה שאין הוא לטעמם. לא די שאין גדולתו של עגנון נפגמת אצל אוהביו אלא, אדרבה, איכות חדשה נוספת לה; איכות של גדולה העומדת בפני עירעור חריף ותוקפני, ואין היא ניתנת לפגיעה.

ב"אמנות הסיפור של עגנון" מביא גרשון שקד מחקר מעמיק ומעניין המתאר את מכלול יצירתו של עגנון כ"מלאכת אמנות של מלים". הוא סוקר את יצירת עגנון לארכה ולרחבה ועומד על הנחות-היסוד המעצבות את תפיסת היצירה הספרותית של עגנון, על תביעותיו מן הספרות ועל האופן בו מימש עגנון תביעות אלו ביצירתו. שקד מניח בצדק כי אפשר להגיע אל משמעותה של יצירה על סמך הבנת תבניתה וסגנונה, כלומר, על-פי האופן בו מאורגנים חמרי היצירה. בחלק השלישי של המחקר, העוסק באינטרפרטציה מפורטת של כמה מסיפורי עגנון, מיטיב שקד להדגים טענה זו.

* גרשון שקד: אמנות הסיפור של עגנון; ספריית פועלים / דעת זמננו, 1973; 341 עמ'.

קל להבחין כי ספרו של שקד שונה שוני מהותי וחשוב מרוב המחקרים המרובים שנכתבו על עגנון, הן בשיטת המחקר הן באופן הכתיבה. להבדיל ממבקרים ופרשנים אחרים, טורח שקד להגדיר את הנחות-היסוד של מחקרו ואת המיתודולוגיה שלו ובכך הוא מאפשר לקורא לעשות שימוש בשיטתו של המחקר לגבי יצירות שלא נותחו במפורט במחקר עצמו, וגם מבהיר הוא אל-נכון מה מכתובה האוריינטציה שלו (אף כי לעתים מתארך הצד התיאורטי יתר על המידה באופן שאין לו מקום במחקר הדן ביוצר בודד ומקומו בלי ספק במחקר אחר). כדי להבהיר את הנחות-היסוד שלו ואת האוריינטציה של המחקר חילק שקד את הספר לשלושה פרקים: "אמנות הבנין", "נדבכים", "מבנים".

בפרק הראשון, אולי המעניין ביותר מן הבחינה המיתודולוגית, עומד שקד על אמות-המידה שהנחו את עגנון ביצירתו. שקד מדגיש את ההבדל בין עגנון לסופרים אחרים בני-דורו, הבדל המתבטא בכך שהאחרים (במיוחד ברנר) ניסחו את תביעותיהם מן הספרות במאמרים וברשימות ואילו עגנון המעיט בניסוחים מסוג זה. לפיכך מנסה שקד ללמוד על תביעותיו של עגנון מן הספרות מתוך מספר קטן ביותר של מאמרים ונאומים קצרים והערות-אגב. עגנון המפרש את עצמו ואת עולמו הוא חמקני במתכוון ואירוני להכעיס (ולהפליא), ודומה כי לא היה צורך להיאחו בניסוחיו רב-המשמעיים כדי להוכיח טענות שהמחקר מבססן היטב בעזרת היצירות עצמן. מעניין-נים ביותר ההשוואה שעושה שקד בין הארס-פואטיקה של ברנר לזו של עגנון וניתוח ההבדלים בין יצירותיהם מכוח השוואה זו. בעוד ברנר תובע מן הספרות "לחשוף" בפני הציבור את "פגעי הזמן" ולהילחם לתיקון המעוות, גם אם הוא "מעוות ולא יוכל לתקון", האמין עגנון כי "תיפקודם של הצורה והסגנון אינם שיקוף המציאות... אלא גיבושה ומימושה". שקד מגיש סקירה מעניינת ומאלפת על השינויים שחלו בארס-פואטיקה של עגנון, מיוצר

שור", ועוד. אמצעי עגנוני אחר ששקד דן בו הוא מה שקרוי אצלו "הסטייה מדרך-הישר", שבאמצעותה יוצר עגנון אפקטים קומיים, סאטיריים וגרוטסקיים. שקד מביא אינטרפרטציה חדשה ומעניינת ל"הכנסת כלה" כשהוא מתארה כיצירה קומית ותוך ניתוח העולם הקומי שבונה בה עגנון. שקד אף מייטיב לעמוד על הסמוי ביצירתו של עגנון ומדגיש את חשיבות היחס בין הגלוי והסמוי, היוצר את המשמעות הכללית של היצירה. הוא אף מציע דגם לבדיקת סיפוריו הלא-ריאליסטיים של עגנון.

בפרק השלישי, "מבנים", מנתח שקד במפורט כמה מיצירות עגנון בהישען על האמצעים אותם תיאר קודם-לכן, ובתוך כך הוא מבהיר תופעות המאפיינות את היצירה כולה ומדגים את השימוש במיתודולוגיה המחקה רית שלו. כמה ליקויים קלים של הפרזה ושל סירבול סגנוני אינם מאפילים על ערכו כאחד העיונים החשובים ביותר ביצירת עגנון.

ז.ש.

מחברות אביתר

כוחו של אהרן מגד כסופר ריאליסט, הנהנה להתמודד עם מציאות לא-כבושה, חוזר ומתגלה ברומן "מחברות אביתר". דומה שברומן זה נסגר מעגל ביצירתו של מגד, כשהוא שב אל הרפתקת-נעוריו: חשיפת גזרות לא מופרות של חיי אנוש בארץ-ישראל של שנות ה-30 וה-40. אולם בעוד שב"רוח ימים" ובסיפורים אחרים שחיבר בראשית דרכו ניסה מגד לכבוש את ארץ-ישראל הבשר-ודמית והם מאוכלסים עובדי-נמל, נהגים וחקלאים נהנתניים ויצריים, הרי עתה, בבגרותו, קרוב הוא יותר אצל עצמו ותוהה על עולמם של עושי ספרים—סופרים, מגיהים ומבקרים—ופורש ברגישות רקמת-יחסים עדינה ופרובלימטית שבין יוצרים לבין עצמם ולבין סביבתם.

* אהרן מגד: מחברות אביתר (רומן); הקיבוץ המאוחד, 1973; 168 עמ'.

בעל פואטיקה רומנטית ליוצר בעל פואטיקה שמטרתה להתגבר על הרגש ולהפוך את החוויה הסובייקטיבית למושא של הסתכחות. על-פי שלושת הנוסחים של "אגדת הסופר" מדגים שקד את השינויים שחלו ביצירת עגנון וטוען שהמיתח בין התוכן והצורה ליוה את יצירת עגנון כל ימי-חיו ושתמיד ניסה עגנון לשמור על מרחק מן החוויה המתוארת. השאיפה לריחוק היא שיצרה אצל עגנון את המעבר מחד-המשמעי אל רב-המשמעי, המאפיין בחלקו את יצירתו המוקדמת, אך הוא בלי ספק אחד היסודות הבולטים ביותר ביצירתו המאוחרת.

בפרק השני עומד שקד על האמצעים השונים שנקט עגנון ליצירת ריחוק זה. שקד מגזים לעתים, כמדומה, בתיאורם של אמצעים אלה והופכם למטרה כביכול אצל עגנון. הוא מתאר את יצירתו כיצירה שבה "עולמו של הגיבור מתגלה בסטייה, בתנועת-האגב ובזימון המקרי המזדמן לו. החמרים הגלויים מאורגנים כך עד שמתוכם ובאמצעותם מתגלה הטקסט הסמוי. כדי לגלות את עולמו הנפשי של הגיבור אין המחבר מרבה בדיבור סמוי של הגיבור או ב'ניתוח סיפורי' של המספר המתבונן בגיבור, אלא הוא מציג את הגיבור במצבים ממש: מהם בעלי משמעות גלויה כפשוטה, ומה שעשויים להוליך אל סתריו וסתרי-סתריו של הגיבור... יצירתו של עגנון מחייבת אפוא את הקורא להתמודדות פרשנית, משום שהחמרים המאורגנים בדרכי סטייה ועקיפין אינם יוצרים לעולם משמעות 'שמחה', חדה וחלקה".

דומה כי לעתים מביא שקד את אמצעיו הספרותיים של עגנון אד-אבסורדום, אך אין ספק שהוא עומד על החשובים שבהם. במיוחד הוא עומד על התקבולות והזימונים—שתי טכניקות השוברות את השלמות והאחדות המקובלות של היצירה ויוצרות את משמעותה. הקישורים שאינם הכרחיים כביכול מאפשרים ליצור משמעות אוניברסלית בדרך חדשה לכאורה, כמו ברומן "אורח נטה ללון" או ב"והיה העקוב למי"